

Умовні скорочення джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К., 1983; – Т. 4 / Ред. В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. – 2003.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т./ Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М., 1986–1987; – Т. 3. – 1987.

ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2003.

Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – М., 1994. – Т. 1.

Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974.

1. Іліаді О. І., Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури. Джерела. Методи. Результати реконструкції. – Київ: НДТІАМ, 2001. – 163 с. // Вопросы языкознания. – 2003. – № 3. – С. 149–153.
2. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 3–8.
3. Луценко Н. А. Об этимологии слова *невеста* // Восточноукраинский сборник: Сб. научных тр. / Отв. ред Е. С. Отин. – Донецк, 1999. – Вып. 5.
4. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996.
5. Мосенкіс Ю. Л. Проблеми реконструкції мови трипільської культури: Дис... докт. філол. наук. – К., 2002.

УДК 81'373.611

М. В. МАМИЧ. Функціонально-стильове розшарування абстрактів правда/неправда

За матеріалами лінгвістичних та енциклопедичних словників проаналізовано, яким функціональним сферам притаманне вживання тих чи інших понять аналізованого абстрактно-семантичного поля.

Ключові слова: абстрактно-семантичне поле, терміни, лінгвістичні та енциклопедичні словники.

Depending on the materials of linguistic and encyclopedic vocabularies it's analyzed that to which functional styles using of these or those meanings of analyzed abstract-semantic field is inherent.

Key words: abstract-semantic field, term, linguistic and encyclopedic vocabularies.

До центральних модусів ментального плану належать концепти-абстракти *правда/неправда*, які становлять філософсько-етичне підґрунтя в загальній системі особистості й соціуму. Саме ці концепти є універсальними поняттями ментальної сфери, розрізняючись водночас семантичним наповненням і контекстуальною реалізацією.

Дослідження структури абстрактно-семантичного поля (далі АСП) *правда/неправда* неможливе без вивчення системних зв'язків його складників, що специфічно відбито в різних лексикографічних джерелах. Притому ця системність аналізованих понять залежить від типу словника. У статті беруться до уваги лінгвістичні ("Словник української мови: В 11 т." [6], "Російсько-український словник наукової термінології" [5]) та енциклопедичні ("Літературознавчий словник-довідник" [3], "Філософський словник" [10], "Юридична енциклопедія: В 6 т." [11]) словники, оскільки найважливішими системотвірними семантичними категоріями, які зв'язують лексико-семантичні варіанти у межах поля, виступають синонімія, антонімія та гіпонімія (Ф. Бацевич, О. Тараненко, А. Уфимцева, П. Філін та ін.), представлена в них. Орієнтація на такі лексикографічні джерела дає змогу показати: 1) склад компонентів АСП *правда/неправда* в діахронії і синхронії; 2) характер утворених синонімічних рядів і гнізд; логічну зв'язність понять; 3) стилістичні відношення лексико-семантичних варіантів.

Послугуючись різними типами словників, можна з'ясувати, за якими функціональними сферами закріпилося вживання тих чи інших слів абстрактно-семантичного поля *правда/неправда*, в яких лексико-семантичних варіантах відбулася термінологізація значення. Термінологізація абстрактів досить мало досліджена в науковій літературі. Отже, визначення стилістичного статусу абстрактів аналізованого АСП зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз внутрішньосемантичних властивостей опозиції *правда/неправда* у структурі абстрактно-семантичного поля, синоніміко-антонімічних відношень між його актуальними членами та їхнім функціонально-стилістичним наповненням. У статті наведено приклади різногалузевих функціонування наукових понять *правдивість, істина, справедливість*

– несправедливість, дійсність, реальність, об'єктивність, ілюзія, фальш, фантазмагорія, фікція, афера, шахрайство тощо, що зберігають й у спеціалізованому значенні зв'язок із компонентами АСП правда/неправда.

Так, іменник **правда** термінологізувався у складі сполуки літературознавчого змісту як *художня правда*, що позначає “правдиве відображення дійсності у творах мистецтва, художнє розкриття істотного й необхідного” [10:398; 5:370; 3:50]. У складі ж сполуки філософського змісту як *синкретична правда* [5:370]. Відповідно у словниках вони отримали стилістичні позначки *літ.* та *філос.* У “Словнику української мови” (далі СУМ) [6:VII, 498] відповідником цих сполук є *правда життя* – “правдивість у художньому зображенні різних життєвих колізій”.

Абстрактну лексему **правдивість** кваліфіковано як термін етики [5:370].

Поняття **істина** і в СУМі [6:IV, 50], і в спеціальних лексикографічних джерелах має одним із компонентів тлумачень філософське значення й відповідну стилістичну ремарку філос., хоч словникові інтерпретації цього слова доволі різні. Пор.:

СУМ

Істина – 3. *філос.* Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей.

ФС

Істина – адекватне відтворення в пізнанні об'єктивної реальності; результат певного, визначеного практичного, гносеологічного відношення, при якому пізнавальний образ суб'єкта виступає як вірне відображення дійсного стану об'єкта.

Якщо загальнономвне тлумачення гарантує правильне розуміння слова і вживання його в контексті, то поняттєве орієнтоване на опис явища через інші поняття-назви з погляду конкретної науки.

Терміносполуки з лексемою *істина* виявляють гіперо-гіпонімічні зв'язки зі стрижневим поняттям, а саме: *абсолютна істина, вічна істина, подвійна істина, конкретна істина, об'єктивна істина, відносна істина* [5:172].

Філософський зміст властивий і поняттю **істинність**, що також конкретизує своє значення у сполуках *логічна істинність* та *фактична істин-*

ність, які є категоріями логіки [5:172]. *Істинність* за філософським словником є членом парної категорії металогіки “правильність та істинність”, уведених до наукового обігу для оцінки виразів у логіці стосовно “відношення речень будь-якої мови-об'єкта до предметної дійсності” [10:195, 400].

Вузьку сферу застосування має поняття *аксіома* [10:14; 5:25] як логіко-філософська категорія.

У терміному значенні взаємодіють й абстрактні опозиції **справедливість** і **несправедливість**, пор. визначення: “соціально-етичні поняття, які відображають уявлення певних соціальних груп і окремих індивідів про ступінь відповідності існуючого чи можливого стану речей їхнім потребам, інтересам та ідеалам” [10:495], зі змістом якого пов'язані сполуки *політична справедливість, моральна справедливість, економічна справедливість, правова справедливість* [10:495]. За “Російсько-українським словником наукової термінології” лексема *справедливість* має стилістичні позначки *соціол.* та *філос.*, що конкретизують сфери вживання наукового поняття, а приклади доповнюють валентну специфіку слова, зокрема в соціологічному аспекті вживається сполука *соціальна справедливість* [5:480]. Абстракт же *несправедливість* вживається в політологічному та юридичному контекстах; останній, наприклад, репрезентовано сполукою *несправедливість вироку* [5:278].

Категорією філософії, етнології та соціології є абстракт **дійсність** [5:110], що реалізує свої функції в терміносполуках *відтворення дійсності, ідеалізація дійсності; інонаціональна дійсність; образне втілення дійсності; реалістичне сприйняття дійсності, романтичне сприймання дійсності; соціальна дійсність*.

Поняття **реальність** [5:418] співвідносне з терміносферами філософії (*речово-відчутна реальність, об'єктивна/суб'єктивна реальність, фізична реальність*), юриспруденції (*реальність закону*), естетики (*естетична реальність*) тощо.

Як одне з центральних понять філософії виступає абстракт **об'єктивність** (“науковий підхід до дослідження явищ реальної дійсності” [6:356], значення якого уточнюються в терміносполуках *об'єктивність зовнішнього світу, об'єктивність часу і простору, об'єктивність причини* [5:296].

Категоріями філософії та мистецтвознавства є лексеми з протилежною до названих вище семантикою **ілюзія, ілюзорність** [5:159; 10:172].

Деякі елементи аналізованого АСП пов'язані зі сферою літературо- та мистецтвознавства: **небилиця фольк.** [5:269; 3:500], **байка літ., фольк.** [5:47], **комедія літ., мист., театр.** [5:184; 3:366], **фантазія мист.** [5:540], у зв'я-

зку з чим вони внаслідок термінологізації втратили в одному зі значень зв'язок із семою 'уявність', 'нереальність'.

Поняттям мистецтвознавчої та соціологічної галузі є слово *фальш* [5:540], лексема *фантазмагорія* функціонує в термінообігу мистецтвознавства й психології [5:541]. Абстракт же *фікція* має літературознавчий (*літературна фікція*) та юридичний (*юридична фікція*) зміст [5:544]. На нашу думку, значення, співвідносні з соціальною сферою життєдіяльності людини, зберігають і зв'язок із компонентами АСП *правда/неправда*.

За даними "Юридичної енциклопедії", яку можна класифікувати як спеціальний термінологічний словник, актуальні абстракти *афера* та *шахрайство* співвідносяться як художньо-публіцистичне та законодавче поняття; метафоричний зміст має сполука *пірамідальні афери*, коли йдеться про те, що "шахраї, порушуючи порядок випуску та обігу цінних паперів, розповсюджують незабезпечені активами сертифікати" [11:1, 171].

Таким чином, процеси термінологізації, функціонально-стильового розшарування деяких компонентів аналізованого АСП вплинули на процес подальшого абстрагування слів, про який Л. М. Полюга зазначав: "З погляду ж утворення терміна-абстракта процес узагальнення, який здійснюється в психіці людини при виникненні термінолексем, значно ускладнюється. Наявність абстрактного елемента в такому слові значно зростає" [4:171].

Залучення словників до вивчення лексикографічної інтерпретації слів АСП *правда/неправда* детерміноване потребою врахування такої властивості абстрактів як здатність до термінологізації одного з лексико-семантичних варіантів аналізованих слів. У цій функції компоненти АСП *правда/неправда* фактично утворюють термінну парадигматичну систему в системі семантичного поля.

Підсумовуючи власні спостереження та відомі в мовознавстві погляди на семантичні властивості концептів *правда/неправда*, слід підкреслити, що в парадигмі *правда* інваріантним семантичним компонентом є *справедливість* ("соціальна справедливість" = правда, "юридична справедливість" = закон, законність, "об'єктивність" = істина), а в парадигмі *неправда* – *несправедливість*, *вигаданість*, *шахрайство*, *обман*.

Отже, у мікротермінополі аналізованого АСП (до 25 абстрактів) відбулося подальше абстрагування слів, ускладнення процесу узагальнення значення слова, нівелювання синонімічних зв'язків абстрактів, які заступили частково гіперо-гіпонімічні відношення між поняттями-словами та поняттями-словосполученнями. Крім того, з меж аналізованого абстрактно-семантич-

ного поля внаслідок термінологізації, розвитку полісемії виходять деякі з лексико-семантичних варіантів абстрактів (напр. *дійсність*, *неблизьця*, *байка*, *комедія*, *фантазія*, *фантазмагорія*), які фактично в термінозначенні наближаються до конкретних назв (крім лексеми *дійсність*).

1. Бацевич Ф. С. Процес неологізації та динаміка структури семантичного поля // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 54–59.
2. Волацкая З. М. Некоторые наблюдения над структурой толкования мотивированных слов (на материале словарных статей в "Словаре польского языка" под ред. В. Дорошевского) // Советское славяноведение. – 1976. – № 6. – С. 77–86.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як та ін. – К.: Вид-во "Академія", 1997. – 752 с.
4. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 238 с.
5. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробійова, М. В. Кравченко та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 600 с.
6. Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
7. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. – К.: Наук. думка, 1980. – 115 с.
8. Уфимцева А. А. Теории "семантического поля" и возможности их применения при изучении словарного состава языка // Вопр. теории языка в совр. заруб. лингв. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 30–63.
9. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски изследвания в чест на академик Ст. Младенов. – София: Изд-во Болг. Акад. наук., 1957. – С. 523–528.
10. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К.: "Укр. Рад. енцикл. АН УРСР", 1973. – 600 с.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шелешченко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1.: А–Г. – 672 с.